

Ivan LAKOVIĆ*, Aleksandra KAPETANOVIĆ**,
Tatjana KOPRIVICA*, Olga PELCER-VUJAČIĆ*

KATUNI KUČKE PLANINE

UVOD

Područje Kučke planine obuhvata oblast površine oko 220 km² sjeveroistočno od Podgorice, u koju spadaju planinski masiv Žijeva, južni dio Komova i dio masiva Prokletija. Na istoku se njena granica od Kučkih Korita poklapa sa državnom crnogorsko-albanskom granicom iznad kanjona Cijevne, prelazi planinske visove Štrugeze i Vilu spuštajući se na Škalu od Rikavca kraj Rikavačkog jezera. Odatle prati padine koje se spuštaju prema dolini Vrmoše do podnožja Mojana u masivu Komova, odakle skreće na sjeverozapad prema Bajvanu i Kučkom komu. Sa ovih vrhova se dalje spušta prema Pričelju i preko Turjaka silazi ka Opasanici. Presijecajući planinske grebene Crne planine i Đebeze (odnosno, doline Opasanice, Veruše i Ubogog dola), ova linija dalje prati zapadne obronke Žijeva iznad Brskuta i izlazi na Stravče, odakle zaobilazeći Račamu, Stružicu i Građen dolazi ponovo na Korita. Na opisanom prostoru se razvila tradicija polunomadskog (katunskog) stočarenja, koja je dugo predstavljala osnovnu privrednu granu lokalnog stanovništva u Kučima. Bogatstvo planinskih pašnjaka je omogućavalo ljetnju ispašu stoke tokom koje su stvarane ne samo rezerve hrane za zimu, već i viškovi namijenjeni prodaji. Zato su planina i tamo izgrađeni katuni smatrani za jednu od najvažnijih plemenskih tekovina, uspostavljajući strog i precizan sistem prava i obaveza u režimu njihovog korišćenja (vidjeti više u: Miljanov 1904; Erdeljanović 1907; Dučić 1931; Krstić 1979).

Sa promjenom opšteg društvenog konteksta sredinom XX vijeka ovaj vid poljoprivrednih aktivnosti je izgubio svoj raniji ekonomski značaj, a boravak na planini je prestao da bude obaveza od koje je zavisilo dalje preživljavanje. Vremenom su katuni povezani boljom saobraćajnom infrastrukturom, neki su i elektrifikovani, ali već od sredine sedamdesetih je počeo nezaustavljiv trend njihove depopulacije. Sve manje je mladih domaćinstava ostajalo preko ljeta sa stokom na planini, a

* Istorijski institut Univerziteta Crne Gore, Podgorica

** NVO Expeditio, Kotor

stara su dočekivala svoj biološki kraj bez spremnosti svojih nasljednika da nastave njihovim putem. Masovni prelazak crnogorskog stanovništva iz ruralnog u urbani kontekst življenja tokom druge polovine XX vijeka je, slabeći selo, direktno uticao na smanjenje svih onih aktivnosti koje su proisticale iz utvrđene matrice seoskog života. Katuni su, iz perspektive stanovnika novih zgrada, solitera ili kuća u gradskim predgrađima, dobili značaj većinom kao prostori za odmor i rekreaciju, više mjesta za prisjećanje „kako je to nekada izgledalo” nego ishodišta iste aktivnosti u drugačijim uslovima. Ta dva trenda, depopulacija i pretvaranje katuna u tzv. vikend-naselja, danas predstavljaju najvidljivije kategorije u kontekstu priče o katunima na Kučkoj planini.

Sa druge strane, katuni u Crnoj Gori, među njima i oni na Kučkoj planini, predstavljaju jednu od tematskih cjelina koje nijesu privlačile naučnu pažnju u nekoj većoj mjeri. Broj radova iz domena različitih naučnih disciplina na ovu temu je zanemarljivo mali u odnosu na njen društveni značaj, ali pravo pitanje je da li je i doživljaj tog „značaja” stvaran ili nešto što preživljava po inerciji? Današnje znanje o katunima je nesrazmjerno u odnosu na znanja o nekim drugim društvenim tekovinama, ali činjenica je i da te tekovine predstavljaju sadašnjost i realnost, dok se u katunima najčešće vidi samo recidiv prošlosti. Međutim, prošlost takođe predstavlja značajan resurs ako se poznaje i zna iskoristiti, budući da veliki broj tekovina katunskog nasljeđa i danas pruža niz mogućnosti za valorizaciju. Smatrajući da je utvrđivanje osnovnih kvantitativnih karakteristika područja jedan od uslova za ovakav razvoj, kroz projekat *Katun* je pokrenut prvi sveobuhvatni pokušaj inventarizacije katuna na području Kučke planine, čiji je cilj bio utvrđivanje tačnog stanja u smislu broja i stanja katuna, kao i broja, karakteristika i stanja pripadajućih objekata.

MATERIJAL I METOD

S obzirom na brojnost katuna na istraživanom području i nedostak relevantnih podataka u dostupnoj štampanoj i elektronskoj literaturi, utvrđivanje činjeničnog stanja je zahtijevalo veliki broj terenskih posjeta odranije poznatim lokalitetima, kao i onima koji su pronađeni nakon temeljnog proučavanja slike terena dobijene pomoću programa *Google Earth*. Ovo je posebno važno naglasiti za katune o kojima ne postoje druge informacije i koji bi, bez upotrebe ovog savremenog navigacijskog pomagala, svakako ostali nezapaženi. Pristup lokalitetima je varirao od jednostavnog prilaza asfaltnim putem, preko upotrebe terenskog vozila teškim planinskim putevima, do višečasovnog pristupa hodom. Do svakog katuna je, međutim, lično pristupljeno i uzeti su podaci na licu mjesta, koji su se odnosili bilo na sam katun, bilo na pojedinačne tradicionalne stambene objekte (*glade*).

Predmet istraživanja su bile sve oblasti na području Kučke planine na kojima su podizani katuni. Na tom prostoru, koji je geografski jasno određen, obilježeni su i katuni koji pripadaju i drugim plemenima, a koja su stekla/zadržala pravo da na njih izdižu (Plana od Zagona, Ubogi do). Budući da je izgradnja objekata od čvrstog materijala u ovoj regiji postala standard tek krajem XIX vijeka, to je i istraživanje ograničeno samo na one oblasti gdje je bilo moguće naći vidljive materijalne

ostatke katunskih objekata. U katunima koji su u potpunosti ili većinski zadržali svoj tradicionalni karakter izvršen je popis svih postojećih objekata, bez obzira na porijeklo, starost ili kontekst izgradnje. Takođe, vođeno je računa i o tome da je određeni broj tradicionalnih katunskih oblasti tokom posljednjih nekoliko decenija izgubio svoju prvobitnu funkciju, postajući naseljima namijenjenima odmoru i rekreaciji (tzv. vikend-naselja). Na tim prostorima ne samo da je izgradnja novih objekata narušila tradicionalni katunski pejzaž, već su brojnost i raspored u potpunosti devastirali postojeći i prepoznatljivi arhitektonsko-urbanistički plan katunskih naselja. U tom smislu su određene oblasti tretirane pod jednim, zajedničkim imenom, kao da je u pitanju jedan katun, iako je riječ o znatno širem prostoru na kojem je postojao veći broj katuna (Kučka Korita).

Za potrebe istraživanja su koncipirani tzv. kartoni katuna i glada, koji sadrže karakteristične kategorije opisa na osnovu kojih je vršeno kasnije unošenje u GIS bazu podatka (Vujačić-Pelcer, 2016).

DISKUSIJA I REZULTATI

Kučka planina se tradicionalno dijeli na Donju, Srednju i Gornju planinu (Erdeљjanović (1907); Krstić, 1979) (slika 1). Ove oblasti su u različitim periodima i pod različitim okolnostima ulazile u sastav teritorije plemena Kuča, tako da je i njihovo naseljavanje svoj zenit dostiglo u prvoj polovini XX vijeka. Saobraćajna infrastruktura kakva postoji u današnjem obliku je novijeg datuma, budući da do 60-ih godina XX vijeka nije postojao nijedan kolski put koji je ulazio u područje planine. Međukatunska komunikacija i naseljavanje su, dakle, išli trasama tradicionalnih staza koje su i danas djelimično vidljive, ali koje su u velikom broju slučajeva neupotrebne zbog nezavidnog stanja u kojem se nalaze. Isto se odnosi na infrastrukturu za

Sl. 1. Tradicionalna teritorija Kučke planine

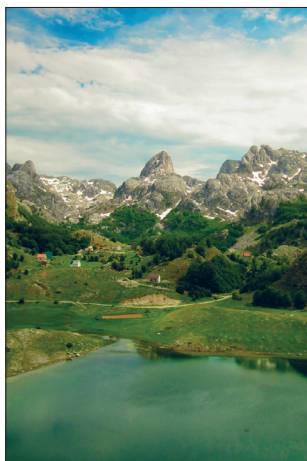
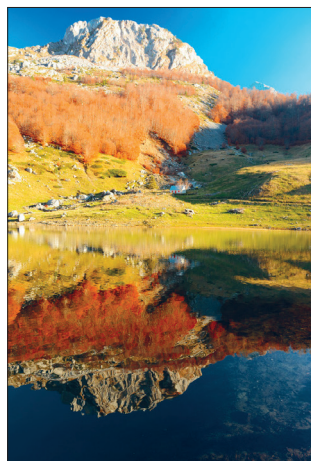
Sl. 2. Donja planina.
Stravče, Labodnica i Kučka korita

vodosnabdijevanje, gdje je niz uređenih bistijerni, izvora ili jama sa snijegom van funkcije zbog nekorišćenja i neodržavanja.

Istraživanjem je utvrđeno da se na planini nalaze 192 katuna, od kojih je 38 stalno i još dvadesetak povremeno naseljeno. Ovaj broj predstavlja najmanju cifru iza koje se može stati, budući da je područje Kučkih Korita, na kojem su sva kučka bratstva imala pravo izdiga i na njemu imala svoje katune, danas u potpunosti urbanistički i arhitektonski devastirano u smislu brisanja tragova tradicionalnih katunskih naselja. Cijela oblast je isparcelisana u privatne posjede, što otežava terenski rad, a međuprostori između originalnih katuna su u potpunosti ispunjeni novoizgrađenim objektima pretvarajući čitav prostor u nekoliko prepoznatljivih i relativno kompaktnih urbanističkih jedinica. U ovako koncipiranom inventaru Korita figuriraju kroz tri pomenute karakteristične cjeline — Toke, centralna zona i Zatrebački katun. Van svake sumnje je da ovaj broj ni izbliza ne odgovara vjerovatnoj sumi koritskih katuna, budući da je vidljiv veliki broj tradicionalnih objekata koji mjestimično „narušavaju” monotoniiju novogradnje. Neko naredno istraživanje bi moglo dovesti do bližeg definisanja broja katuna na Koritima,

ali u postojećim okolnostima za to nije bilo mogućnosti.

Donja planina je područje koje zahvata oblasti Stravča, Južnog Žijeva (Podomar, Dobri do, Radan, Račama), Stružice, Labodnice, Huma Orahovskog, Građena i Kučkih Korita. Naslanjajući se na tradicionalnu plemensku teritoriju, u ovoj oblasti se nalazi veliki broj katuna koji pripadaju svim kučkim bratstvima. Tradicionalno, sva kučka i zatrebačka bratstva su imala pravo na katune na Koritima, dok su isto to pravo imala i sva bratstva Drekalovića u oblasti Stravča (Kastrat) (Dučić 1931; Krstić 1979). U ovom pojasu je dio katuna preveden u privatnu svojinu. Karakterističan je nedostatak tekuće vode, sa jedinim značajnijim izvorom na Kučkim Koritima. U ostalim katunima do vode se dolazilo izgradnjom bistijerni ili skupljanjem

Sl. 3. Srednja planina. Rikavačko jezero, Bukumirsko jezero, Koštica, Širokar i Mokra

snijega iz okolnih jama i škrapa. Osim Korita, koja su pretvorena u veliko vikend-naselje i kao takva predstavljaju turistički najposjećeniju oblast na Kučkoj planini, u ovoj oblasti još su naseljeni katuni na Građenu (3), 3 katuna na Stravču (Kastrat) i katun Račama ispod Žijeve.

Srednja planina predstavlja prelazno područje od surovog i bezvodnog žijeveskog kamenjara ka vodom bogatim pašnjacima Komova. U stvari, ova oblast uključuje sve ovo — Koštica, Studenica, centralni i zapadni dio Žijeve zadržavaju sve karakteristike Donje planine, dok Momonjevo, Jezera, Topli potok, Crna Planina, Maglič, Mokra, Širokar i Rikavac predstavljaju prelaz ka morfološki potpuno drugačijem području Komova. Naročita karakteristika ovog područja su lednička jezera Rikavačko i Bukumirsko, oko kojih je odavno postojala tradicija nomadskog stočarenja. U ovu oblast spadaju i katuni u privatnom vlasništvu koji pripadaju stanovnicima sela Brskut i Dubaje, a koji se nalaze u Veljem dolu, Rupama, Ubogom dolu, Gornjoj Veruši, Toplom potoku, Crnoj rupi i Bari od Mokre. Na području Koštice, u kojem je locirano 27 katuna, postoji samo jedan značajan izvor u Radećoj (koji uopštete nije u neposrednoj blizini nekog od katuna). To upućuje da su se svi katuni u Koštici i centralnom i zapadnom Žijevu (Rupa Beljeva, Gladišta, Guzovalja, Prage, Bljuštura) vodom snabdijevali iz bistijerni (od kojih je jedan manji dio sačuvan) ili iz jama i škrapa sa snijegom. U svom sjevernom dijelu Srednja planina

Sl. 4. Gornja planina.
Komovi, Bindža i Kurlaj

je bogatija i pašnjacima i vodom, tako da skoro svi katuni u trouglu Momonjevo — Studenica — Crna planina raspoložu dobrim izvorima, koji većinom ne presušuju tokom ljeta. U ovom dijelu se nalazi 26 stalno naseljenih katuna (Prage, Momonjevo, Plana od Zagona, Ubođi do, katuni Popovića, Ivanovića i Prelevića na Jezerima, Gornja Veruša, Topli potok, Crna rupa, Čičerača, Crna Planina, Rupa Mičkova, Rupa Ljakova, Gornji i Donji Bušat, Mokra, Maglič, Zagon Milovića, Krivodoljski i katuni Ljakovića i Rašovića na Širokaru, katuni Rašovića i Jokanovića u Donjem, kao i Donji katun Dučića u Gornjem Rikavcu), kao i desetak povremeno naseljenih.

Gornja planina obuhvata južni dio masiva Komova, odnosno oblasti Kurlaja, Bindže, Mojana, Bijeje vode, Sumora, Ljekovog brijega, Velje i Male Čure, Turjaka, Pričelja i Carina. Ova oblast, iako najudaljenija od centralne plemenske teritorije, zahvaljujući bogatstvu svojih pašnjaka i brojnim izvorima vode (svi katuni raspoložu dobrim izvorima), predstavljala je područje od posebnog značaja za Kuče. Za razliku od Srednje i Donje planine, rimokatolička (Koći i Zatrijebač) i muslimanska (Fundina) bratstva nijesu imala svoj dio na ovom području. Na Gornjoj planini tokom ovog istraživanja, registrovana su samo dva stalno naseljena katuna — Pričelje i katun Vujadinovića na Kurlaju. Što je još gore, radi se o samo tri domaćinstva (dva na Pričelju i jedno na Kurlaju). Povremeno su naseljena još svega tri katuna — katun Popovića na Carinama, Lještanski katun pod Sumorom i Bindža Krivodoljska.

Tradicionalne planinske kolibe — *glade* predstavljaju najvažniju kategoriju arhitektonskog nasljeđa Kučke planine. Njihov izgled je evoluirao sa razvojem

dostupnog alata i poboljšanjem materijalno-finansijskog stanja samog stanovništva. Prvobitni tip stambenog objekta je predstavljala mobilna konstrukcija od drvenih greda koje su postavljane ukrug i spajane u jednoj tački vezivanjem, a pokrivena je bukovim granjem, lišćem, slamom ili sijenom. Ovakvi objekti su bili predviđeni da traju samo jednu sezonu. Prvi zidani objekti, *dubirozi*, bili su takođe kružnog oblika, rađeni u tehnici suvozida i djelimično ukopani u padinu. Krovna konstrukcija je u potpunosti podsjećala na prvobitne privremene objekte, s tom razlikom što krovne grede nijesu počinjale sa zemlje već sa zida objekta (Vujošević 2011). Ovakvi objekti su naročito česti u brskutskim katunima (Rupe, Crna rupa) na Srednjoj planini, ali njihovi ostaci su i danas vidljivi u Mokroj i na Javorcima. Od tradicionalnih dubiroga sačuvan je jedan u Zatrebačkom katunu na Koritima, a u

Sl. 5. Dubirog. Mokra

posljednje vrijeme je vidljiv trend podizanja novih objekata koji u većoj ili manjoj mjeri oponašaju njihov izgled (Korita, Mokra). Iako jednostavniji za izgradnju, ovaj tip objekta je manje odgovarao potrebama unutrašnje organizacije prostora, tako da je svoje mjesto ustupio zidanim objektima sa pravougaonom osnovom.

U drugoj polovini XIX vijeka je počela izgradnja četvrtastih glada sa kamenim zidovima, gdje su, najčešće, čeonni zidovi imali do vrha zidane listre. Kamen je, kao građevinski materijal, bio i dostupniji i tražio je manje alata za obradu, tako da je cilj bilo svesti upotrebu građevinskog drveta na što manju mjeru. Vrhovi listri su povezivani šljemenom, od drveta jele ili munike, a rjeđe bukve, i pokriveni cijepanim daskama. Ove daske prvobitno nijesu bile fiksirane ekserima, već su na kraju sezone skidane i slagane unutar zidova glade. Ovako je krovna konstrukcija čuvana od izlaganja pritisku sniježnog pokrivača, a tek je kasnije, sa više dostupnog alata za obradu drveta (prvenstveno eksera), započeo period trajnog pokrivanja krova, kao i zidanja objekata sa jednom, kamenom listrom ili bez njih. Fiksirani ili ne, krovovi su u nekim katunima pokriveni sijenom radi izolacije. Ovi objekti nijesu imali dimnjake, već je dim sa ognjišta izlazio kroz otvore i pukotine u krovnoj konstrukciji (Vujošević 2011). Za razliku od današnje prakse sječe zdravih stabala i njihove upotrebe za ogrijev već nekoliko mjeseci kasnije, za loženje je korišćeno suvo drvo koje je nalaženo u šumi. Ono je prilikom sagorijevanja dimilo mnogo manje, a sam dim je služio i kao svojevrsni konzervans drvenih krovnih konstrukcija, ne dozvoljavajući razvoj mikroorganizama koji izazivaju ili utiru put truljenju drveta.

Sl. 6. Munikov skelet za zidove glada.
Lještanski katun, Sumor

drvo kao materijal za pokrivanje krovova glada. Danas su drveni krovovi prisutni samo na objektima za odmor, i to u slučajevima kada vlasnici iz estetskih razloga žele da u što većoj mjeri oponašaju tradicionalni izgled objekta.

Drvo jele (*Abies alba*) je zbog svojih mehaničkih karakteristika najčešće korišćeno za gradnju krovova glada, bilo za samu konstrukciju, bilo za dasku kojom je krov pokrivan. Munika (*Pinus Heldreichii*) je korišćena na isti način, ali dosta rjeđe, dok je bukva (*Fagus Moesiaca*) korišćena samo za konstrukciju (vjenčanica, ključevi, šljeme i poprečne grede). Zanimljivo je napomenuti da je izvanredna izdržljivost i otpornost munikovog drveta često omogućavala da krovna konstrukcija nadživi i same kamene zidove, naročito ako su ovi bili slabije zidani ili ako je za zidanje korišćen kamen slabijeg kvaliteta. U oblastima gdje nije bilo dovoljno raspoloživog kamena za gradnju munikove grede su korišćene kao skelet oko kojeg je sлагan kamen, pružajući mu stabilnost i čvrstinu (slika 6). Uopšte uzet, krovovi su bili na dvije i četiri vode, ali postoji i nekoliko primjera glada sa krovovima na tri vode (slika 7).

Što se tiče zidova, glade su građene od kamena koji se, obično, nalazio na licu mjesta ili u neposrednoj blizini. Veoma je mali broj objekata koji je građen od kamena donošenog iz udaljenih majdana i kamenoloma, a i oni su svi novijeg datuma. Kvalitet kamena koji se nalazio u oblasti katuna je direktno određivao tehnike gradnje i dugotrajnost tako zidanih objekata, a nekoliko je katuna gdje je, u

Glade su u ovom istraživanju podijeljene prema konstrukciji krovova i čeonih zidova. Kao što je već rečeno, sijeno je predstavljalo jedan od prvih materijala kojima su prekrivani krovovi glada, a u nekim oblastima je nastavljeno sa prekrivanjem drvenih krovova sijenom i kada su krovovi od cijepane jelove ili munikove daske postali standard. Takvi krovovi su omogućavali bolju hidro i termičku izolaciju objekata, a samo sijeno, koje se moglo mijenjati po potrebi, omogućavalo je i bolju mehaničku zaštitu drvenog krova. Početkom 60-ih godina XX vijeka debeli lim dobijen ispravljanjem metalnih buradi postao je veoma popularan kao materijal za pokrivanje krovova. Jeftin i dugotrajan, on se našao u masovnoj upotrebi širom ovog područja, naročito u katunima do kojih su prohibijeni kolski putevi i građevinski materijal se mogao dopremiti kamionima.

Vremenom je lim u potpunosti potisnuo

Sl. 7. konstrukcije krovova na 4, 3 i 2 vode.
Mokra, Rupa Mičkova i donji katun
Dučića u Gornjem Rikavcu

Sl. 8. Tradicionalna kučka glada sa drvenim
zidovima. Katun Čičerača

nedostatku odgovarajućeg kamena, drvo korišćeno kao materijal za gradnju zida glade (slika 8). Zanimljivo je napomenuti da je praksa gradnje ovakvih objekata bila prisutna samo u katunima u graničnim područjima planine (Čičerača, Velja i Mala Ćura), gdje ne treba isključiti ni uticaj građevinskih shvatanja susjednih plemena.

Nakon što je promijenjen početni, kružni oblik i izgled glade sa pravougaonom osnovom je prošao kroz nekoliko razvojnih faza. Na početku su postojeće kamene formacije korišćene za temelje i zidove, dajući stabilnost i štedeći materijal. Mnogo je primjera glada sa stijenama kao čeonim zidom (ili njegovim većim dijelom), čak postoje i primjeri gdje je vertikalna i ravna strane prirodne stijene iskorišćena kao bočni zid glade (slika 9). Takođe je postojao trend djelimičnog „ukopavanja” zidova

u zemlju, najviše zbog termičke izolacije, ali i zbog brže i lakše gradnje i kasnije veće stabilnosti i dugotrajnosti. Nadzemni dio zida se morao zidati neuporedivo pažljivije i preciznije, tako da je ova kombinacija termoizolacionih i mehaničkih svojstava doprinijela postojanju velikog broja poluukopanih glada.

Prepoznata su tri dominantna tipa čeonog zida glada koje su građene na području Kučke planine — zidana listra (na obje ili samo na jednoj čeonj strani), zasječena listra (polulistra) i standardni, ravni zid (slika 10). Prva dva predstavljaju najranije oblike koji su korišćeni u vrijeme kada je izgradnja zidnih konstrukcija bila skopčana sa mnogo manje problema od izgradnje krovnih, naročito ako u blizini nije bilo šume gdje se moglo doći do odgovarajuće količine potrebne drvene građe.

Sl. 9. primjeri korištenja postojeće stijene kao dijela zida.
Donji Rikavac, Studenica, Momonjevo

Taj trend zidanja što većeg dijela objekta od čvrstog materijala je prisutan i danas, gdje samo bočne, kose strane krova ostaju za pokrivanje drvetom, limom ili nekim drugim materijalom.

U svakom slučaju, dimenzije glada sa četvrtastim osnovama međusobno ne variraju u značajnijoj mjeri. Prema našem istraživanju, njihova najčešća dužina se kreće u rasponu 5–7 m, širina 3–4 m, a prosječna visina zida 1,20–1,40 m. Proporcije osnova glada, odnos uže prema široj strani pravougaonika, kreću se od 1,25 pa do 2,0. Može se uočiti da je ta proporcija često približno oko 1,6, što odgovara zlatnom presjeku.

Debljina zida se najčešće kreće 80–90/100 cm, iako ima i debljih zidova i do 120 cm pa i 130 cm. U rijetkim slučajevima ima i tanjih zidova do 70 cm. Visina zida očuvanih glada je najčešće 120–130 cm, iako ih ima koji su visoki oko 150 cm, a neki čak i do 170 cm. Visina krova glada se kreće od minimlanih 2,70/3,00 m, najčešće kod *glada* sa kamenim *listrama*, pa do 3,70/ 4,20 m kod glada bez listri. Kada *glada* ima kamenu *polulistru* njena visina se kreće 2,20 — 2,50 m (Kapetanović & Koprivica 2016).

Visina krova, mjereno od vrha zida, kreće se oko 2 m. Nađen je veoma mali broj objekata čije dimenzije prelaze ove vrijednosti, s tim da je svega desetak glada na cijelom području Kučke planine bilo duže od 10 m. Pretpostav-

lja se da su takve glade korišćene u instituciji *supone*, kada su dvije ili više porodica dijelile istu gladu tokom boravka na katunu.

Pomoćni objekti su građeni u skaldu sa istim ovim pravilima, ali su bili manjih dimenzija i sa manje upotrijebljenog materijala. Najčešće su korišćeni za skladištenje mliječnih proizvoda, zbog čega su najčešće bili ukopani u zemlju kako bi omogućili održavanje nižih temperatura potrebnih za njihovo čuvanje. *Torine*, kamene torovi za ovce su se obično nalazili uz same glade, zbog lakšeg rada i zaštite od vukova. Oblici i veličine im variraju u skladu sa konfiguracijom i morfologijom terena, veličinom stada i mogućnostima domaćina, a mnoge od njih su našle novu namjenu u savremenom dobu. Budući da je riječ o najbolje đubrenom zemljištu u

Sl. 10. tipovi zidova sa dvije i jednom listrom, polulistrom i ravni zid.
Momonjevo (donji katun), katun Rupa Popovića na Širokaru,
katun Prelevića na Jezerima i Momonjevo, gornji katun.

katunima, oni danas pružaju povoljne uslove za gajenje krompira u oblastima gdje je napasanje stoke, naročito ovaca, smanjeno ili napušteno (slika 11).

Tradicionalne tehnike zidanja se kreću od suvozida, suvozida fugovanog malterom nakon zidanja, do upotrebe maltera kao vezivnog sredstava tokom samog zidanja. Suvozid je predstavljao najčešći način gradnje objekata do polovine XX vijeka, naročito u oblastima bez odgovarajuće saobraćajne infrastrukture. Fugovanje je korišćeno samo za konsolidovanje i sanaciju postojećih objekata građenih u suvozidu, dok je upotreba maltera kao osnovnog vezivnog materijala danas najčešći oblik gradnje, budući da putevi kojima je moguće transportovati odgovarajuće količine cementa dopiru do većine današnjih katuna.

Unutrašnja organizacija prostora u gladi je veoma slična među objektima starije generacije. Ulaz se obično nalazi na sredini bočnog zida koji gleda nizbrdo u odnosu na teren. Na zidovima nema klasičnih prozora, samo po jedan manji otvor pri vrhovima listri. Njihove dimenzije rijetko prelaze 30 x 50 cm. Nije bilo vještačkog poda, samo presovana zemlja sa ognjištem na $\frac{3}{4}$ ukupne dužine objekta. Duž

Sl. 11. Torine danas.
Grm Rajčetića

zidova su bile postavljene klupe za sjedenje i odlaganje potrepština. Kao što je već rečeno, nije bilo dimnjaka, tako da je dim izlazio kroz pomenute otvore i pukotine u krovu. Sa uvođenjem šporeta na drva umjesto ognjišta u unutrašnjost glade je dodat i metalni sulundar, koji je obično vodio do otvora u gornjem dijelu listre. Takvo rješenje je doprinosilo boljem zagrijavanju, uz minimalne

intervencije na ukupnoj konstrukciji objekta. Sto se najčešće nalazio na sredini, dok je strana glade suprotno od ognjišta bila predviđena za spavanje. Kod brojnih familija često je nad ovim dijelom dograđivano i drveno potkrovlje (galerija), gdje je još nekoliko ljudi moglo da spava (slika 12). Mlijeko i ostali mliječni proizvodi su rijetko držani u istoj gladi koja se koristila za stanovanje, bilo zbog nedostatka prostora, bilo zbog više temperature koja nije pogodovala njihovom čuvanju. Onda kada je to rađeno, mjesto za njih je bilo predviđeno na suprotnoj strani od ognjišta, ispod potkrovlja.

Upotreba novih materijala, kao što su cigle i betonski blokovi za gradnju zidova ili različite vrste pokrivnih materijala za krovove, danas je više nego česta, ali takvi objekti se rijetko kada smatraju *gladama*. Lokalno stanovništvo ovaj termin povezuje samo sa jednim karakterističnim tipom objekta. Uopšte, trenutno stanje preostalih glada, čak i u još „živim“ katunima, daleko je od dobrog. Objekti za stanovanje su, kao što im i samo ime kaže, *mjesta za život*. Bez ljudi u njima oni se teško odupiru entropiji i brzo pretvarju u ruševine. Katuni koji su napušteni krajem 70-ih godina XX vijeka danas skoro da podsjećaju na arheološka nalazišta iz antičkog perioda. Bez dima, drveni krovovi brzo trule i raspadaju se, otvrajući put vodi koja ulazi u unutrašnjost zidova i, naizmjenično topeći se i ledeći u periodu od oktobra do maja, dovodi do njihovog neminovnog pucanja i rušenja. Bolje zidani objekti, naročito oni koji su djelimično ukopani, mogu potrajati nešto duže, ali veoma je mali broj glada koje su rađene u suvozidu sa potpuno očuvanim zidovima 50–60 godina nakon napuštanja.

Opšti društveni trend masovnog preseljenja u urbana područja, koji je počeo tokom 50-ih godina XX vijeka, učinio je da nove generacije svoj životni put traže unutar nekih drugih koordinata. Posljedično, uslijedio je i proces napuštanja katuna, gdje su na njima ostajala većinom starija domaćinstva sa mnogo manje podmlatka koji bi preuzeo njihovo mjesto. Proces urušavanja većine napuštenih i ruiniranih katuna na Kučkoj planini je počeo upravo u ovom periodu. Do početka 80-ih, generacije rođene prije početka II svjetskog rata su održavale kontinuitet katunskog

tipa stočarenja, ali njihovi nasljednici tim putem nijesu nastavili. Otada se broj „živih” katuna i porodica koje tamo provode ljeta rapidno smanjuje, rezultirajući podatkom da je danas tek oko 20% njih i dalje naseljeno. Što je još gore, u većini slučajeva se i ove cifre odnose na jedno do dva domaćinstva po katunu, koja čine stariji ljudi u svojim 60-im i 70-im godinama.

Na čitavoj planini trenutno je svega desetak domaćinstava koja izdižu na katune radi bavljenja stočarstvom,

a da su prosječne starosti mlađe od 40 godina.

Sl. 12. Detalj unutrašnjosti glade.
Katun Popovića, Carine

ZAKLJUČAK

Kučka planina je oblast sa dugom i razvijenom tradicijom katunskog načina stočarenja, sa brojnim i prepoznatljivim katunima na svojoj teritoriji. Izgled i konstrukcija tradicionalnih stambenih i pomoćnih objekata su mijenjani tokom vremena u zavisnosti od raspoloživosti materijala i alata, kao i poznavanja procedura njihove upotrebe. U tom kontekstu se iskristalisao prepoznatljivi izgled objekta sa kamenim zidovima bez prozora i drvenim ili limenim krovom, koji nosi narodni naziv *glada*. Tokom ovog istraživanja utvrđeno je da se na planini nalaze ukupno 192 katuna, od kojih je 38 stalno naseljeno i još desetak povremeno naseljenih. Ukupan broj objekata, bez novoizgrađenih vikendica na području Kučkih Korita, kreće se oko 2.500, što upućuje na pretpostavku da je u doba maksimalne popunjenosti oko 7–8000 ljudi moglo da izdiže sa stokom na katune u ovom području. Promijenjene društveno-ekonomske okolnosti sredinom XX vijek uslovile su opadanje sela kao primarnog izvora života i aktivnosti na katunima, gdje se depopulacija ruralnih područja najvidljivije očitala na ovom tipu sezonskih naselja. Današnji katuni na istraživanom području se suočavaju sa dva dominantna trenda — napuštanjem i pretvaranjem u naselja za odmor i rekreaciju, u onim djelovima planine gdje za to postoje odgovarajuće mogućnosti u smislu saobraćajne i električne infrastrukture. Iako se na ovaj način djelimično održava veza između planine i stanovništva koje potiče sa njenih padina, gubi se smisao i funkcija katuna kao specifičnog i prepoznatljivog segmenta društvenog i kulturnog nasljeđa. Nažalost, veoma je mali broj mladih domaćinstava koja u tradicionalnom načinu katunskog stočarenja vide svoju perspektivu, što još dodatno otežava preživljavanje katuna kao ekonomski održive kategorije.

REFERENCE

- [1] Božić, I., (1968) Katuni Crne Gore, *Zbornik Filozofskog fakulteta XI*, Belgrade: Filozofski fakultet.
- [2] Bogetić-Čirić, Lj., (1966), *Komunice u Crnoj Gori krajem XIX i početkom XX vijeka*, Titograd: Istorijski institute Crne Gore.
- [3] Dučić, S., (1931), *Život i običaji plemena Kuča*, Beograd: Srpska književna zadruka.
- [4] Erdeljanović, J., (1907) *Kuči, pleme u Crnoj Gori*. Etnološka studija, Beograd: Srpska književna zadruka.
- [5] Krstić, Đ., (1979) *Pravni običaji kod Kuča. Analiza relikata — metodologija — prilozi za teoriju običajnog prava*, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut.
- [6] Miljanov, M., (1904), *Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi*, Beograd.
- [7] Rašović, M., (1963), *Pleme Kuči, etnografsko-istorijski karakter*, Beograd.
- [8] Vujošević, N., (2011), *Kučki katuni, nekad i sad*, Podgorica: Unireks.
- [9] Kapetanović, A., Koprivica, T., (2016) predavanje o stanju materijalnog kulturnog nasleđa na području Kučke planine, održano na radionici *Planinska kulturna baština — istraživanje, valorizacija i promocija*, u Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore. 26. 04. 2016.
- [10] Vujačić-Pelcer, O., (2016), A GIS Database of Montenegrin Katuns (Kuči Mountain and Durmitor), in: Ioannides, M., Fink, E., Moropoulou, A., Hagedorn-Saupe, M., Fresa, A., Liestøl, G., Rajcic, V., Grussenmeyer, P. (Eds.) *Digital Heritage. Progress in Cultural Heritage: Documentation, Preservation, and Protection*. 6 th International Conference, EuroMed 2016, Nicosia, Cyprus, October 31 — November 5, 2016, *Proceedings, Part II. Lecture notes in Computer Science 10059* (Springer International Publishing, ISBN 978-3-319-48973-5) 2016, 72–80.

Ivan LAKOVIĆ, Aleksandra KAPETANOVIĆ,
Tatjana KOPRIVICA, Olga PELCER-VUJAČIĆ

KATUNS OF KUČI MOUNTAIN

Summary

The Kuči Mountains is the mountainous area, covering c. ca 220 square kilometres to the NE of Montenegrin capital Podgorica. Populated by traditional tribe of Kuči, it hosts one of the best preserved complexes of seasonal mountain settlements — *katuns*. Bearing in mind the existence of the katun's way of cattle breeding in this region from Middle Ages onwards, research efforts were concentrated on collecting data on katuns with housing and auxiliary objects made from stone, whose remnants are still traceable and visible. It limited the research to the second half of 19 th century as the *terminus ante quem*, but provided the solid base to have much clearer picture on the property of the existing ones. This paper covers number, locations, condition and main characteristics of the existing katuns at the Kuči Mountain, including both abandoned and still inhabited ones. The data used for preparing the paper were collected in period 2015–2016, including desk researches, interviews with local community members and field visits.

Key words: *Montenegro, Kuči Mountains, katuns, seasonal mountain settlements, traditional cattle breeding*